

ve kanallar vasıtasıyla tarım arazisini sulamak amacıyla kullanılmıştır.

Oval, elips, kabaca 'U' biçimli, daire ve yarım ay şeklinli gölet duvarlarında belli bir yön standardı yoktur. Yaklaşık olarak gölet duvarlarının 36 metreden 370 metreye kadar uzunlukları ve beş metre ile dokuz metre arası genişlikleri olduğu tespit edildi. Sağlam kalan bir iki örnekten gölet duvarlarının bir buçuk-iki metre yüksekliğinde olduğu da anlaşıldı.

Şimdiye kadar tespit edilmiş gölet duvarlarının tamamında dış yüzleri düzleştirilmiş iri andezit taşlar kullanılmıştır. Çavuştepe su biriktirme yapısı bu gölet duvarlarından farklı olarak bastion şeklinde örülmüştür.

Bu bilinen tipik Urartu savaklarının yanı sıra Yukarı Korhan Gölet'inde biri doğuda diğeri batıda iki savak tespit edildi ve batı yönündeki savağın üçgen şekilli olduğu görüldü. Bu göletler arasında şimdilik Sihke Göleti ve Çavuştepe Su biriktirme yapısının savak ölçüleri bilinmektedir. Sihke Göleti 60x60 santimetre kapaklı dip savağı ve Çavuştepe su biriktirme yapısı 60 santimetre genişliğinde ve 1,50 metre yüksekliğinde bir savağa sahiptir.

Göletler içerisinde Aygır Gölet'inde Urartular döneminde döşenen su borularına rastlandı. İç içe geçen seramik boruların yanına taştan örülü bir kanal daha döşelidir. Konik biçimli olan seramik borular ortalama iki santimetre kalınlığında ve 57 santimetre uzunluğunda olup dar ağzı 28 santimetre, geniş ağzı ise 39 santimetredir. Bunların su kaçırmamaları için kille yalıtıldıkları ifade edilmektedir.

Göletlerde de baraj tarihlemesinde kullanılan metot kullanıldı. Ayrıca Gölet yakınlarında bulunan mimari yapılar barajların yakınında bulunan mimari yapılarla benzeri işlevlere sahiptir. Şu ana kadar tespit edilen göletlerin kral Menua (MÖ 810-785/780), İşpuini (MÖ 830-810), II. Rusa (MÖ 685-645) ve II. Sarduri (MÖ 756-730) dönemlerinde inşa edildikleri anlaşıldı.

3. **Sulama Kanalları:** Deprem kuşağında yer alan Doğu Anadolu Bölgesi'nde su kanallarının günümüze kadar sağlam gelebilmiş olması Urartu Krallığı'nın mimarlık alanındaki üstün teknolojisini göstermektedir. MÖ IX. ve VII. yüzyıllarda inşa edilen ve birer su mühendisliği harikası olan sulama kanalları bölgede bugün bile yer yer işe yaramaktadır. Ağrı Sulama Kanalları: Ferhat Sulama Kanalı; Van Ovası Sulama Kanalları: Orta Damla, Menua (Semiramis/Şamram) Kanalları.

Doğal zorluklarla mücadele edilerek açılan sulama kanalları Urartu su mühendisliğinin büyük ve önemli bir projesi olarak görünür. Eldeki arkeolojik verilere dayanarak, baraj ve göletlerin çok sayıda olmakla beraber su kanallarının sınırlı sayıda inşa edildiğini söylenebilir.

Kanallar toprağa açılarak yapılmışlardır ancak arazinin kayalık olan kısımlarında kayalıklar oyularak kanallar içlerinden geçirilmişlerdir. Arazinin elverişli olmadığı yerlerde kanallara destek duvarları yapılmıştır. Duvar temelleri ana kaya üzerine bindirme tekniğinde inşa edilmiştir. Bunlardan en önemlisi Menua (Şamram) Kanalı Van/Gürpınar ilçesi Yukarı Kaymaz Köyü'nden çıkan suyu Van'a sevk eden 52+800. kilometre uzunluğundadır. Şamram kanalı suyu Aşağı Kaymaz Köyü'nde Hoşap Çayı'nın üzerinde köprü yardımıyla geçirilmiştir. Menua kanalı destek duvarlarında kullanılan taşlar Edremit ve Harabedar mevkiinde bulunan kalker taş ocaklarından, Ferhat sulama kanalında kullanılan iri andezit taşlarda yine bölgede bulunan taş ocaklarından elde edilmiştir. Menua Kanalı destek duvarlarının yüksekliği 11-12 metreyi bulurken; Ferhat Kanalı'nın destek duvarları bir buçuk-iki metre yüksekliğindedir.

Kanalların bir diğer önemli özelliği de yazıtların var olmasıdır. Menua Kanalıyla ilgili 14 yazıt, Orta Damla Kanalıyla ilgili bir yazıtın varlığı bilinmektedir. Yazıtlardan kanalların hangi

krallar tarafından yaptırıldığı tespit edilebilmektedir.

4. **Arklar:** Arklar, Urartu su mühendisliğinin Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki bir başka ilginç örneğini oluşturmaktadır. Şimdiye kadar bölgede yapılan araştırmalarda sadece bir ark tespit edilebildi. Zor Osman Paşa Arki: Oldukça sert bir bileşime sahip olan andezit kayalıklarının yer yer kesilmesiyle açılan ve arazinin elverişli olmayan kısımlarına yapılan yüksek destek duvarlarından dolayı, yöre halkı arki Zor Osman Paşa Arki olarak adlandırmıştır. Bir taraftan Doğubayazıt Ovası'na, diğer taraftan Gürbulak sınır kapısı yakınlarından K. Batı İran içlerine kadar su taşıyan arkın MÖ VII. yüzyılda yapıldığı belirtilmektedir.

Ayrıca bkz.: Arkeoloji Turizmi; Kültür Turizmi; Kültürel Miras; Kültür Varlığı; Kültürel Miras Turizmi; Sit Alanı; Tarihi Eser.

Yararlanılan kaynaklar: Belli, O. (1991). Van Bölgesinde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması, 1989", VIII Araştırma Sonuçları Toplantısı: 111-135; Belli, O. (1997a). Doğu Anadolu'da Urartu Sulama Kanalları. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları; Belli, O. (1997b): Doğu Anadolu Bölgesi'nde Keşfedilen Urartu Barajlarına Toplu Bir Bakış, Belleten, 227-229: 631-680; Burney, C. (1972). Uratian Irrigation Works, Anatolian Studies, XXII: 179-186; Ögün, B. (1966). Van'da Urartu Sulama Tesisleri ve Şamram (Semiramis) Kanalı. Ankara: Anadolu Yayınevi.

Davut YİĞİTPAŞA

2020

Urartu Kalesi (Ağrı)

Bayezid (Bayazıt) Kalesi, Ağrı ve çevresinde bulunan en özgün Urartu yapısı.

Eski bir Osmanlı sınır kenti olan Bayezid'in yedi kilometre güneydoğusunda, Belleburç adı verilen mevkiide, Karaburun tepelerinin sert kayalıkları üzerine bina edilmiştir. Kalenin oturduğu zemin, kayalık olduğu için plana fazla uyulmadan, kayaların durumu-

na göre inşa edilmiştir. Bu bölgede yüksek tepelere yapılan kaleler, yarı işlenmiş taşlardan yapılan duvarlardan meydana gelmektedir. Kalelerin eteğinde ise küçük yığma tepeliklerin altında tek kişilik örgü mezarlar bulunmaktadır. İshak Paşa Sarayı ise kalenin güneyinde bulunmaktadır. İki yapıyı aralarına giren vadi ayırmaktadır. Kalede bulunan kaya mezarı örneği (MÖ XIII-IX) ve kalenin temelinden çıkarılan taşların cins ve kesim şekilleri, kalenin Urartu Uygarlığı'na tarihlenmesine neden olmuştur. Kalenin isminin Urartu döneminde Daryunk olduğu tespit edildi. Cenevizlilerin bu bölgeyi ticari geçiş yolu olarak kullanmalarından ötürü, bölge halkı, bu kaleyi Ceneviz Kalesi olarak da bilmektedir. Bayezid adı, Celâyirli (Celâyiroğulları) hükümdarı Sultan Ahmed Celâyir'in kardeşinin isminden gelmektedir. Kale, isim sahibi olan Sultan Bayezid tarafından 1374 yılında onarıldı. Bayezid Kalesi üç kısımdan oluşmaktadır. Kalenin orta kısmında mağaralar ve ibadethane kalıntısı yer almaktadır. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi esnasında, ordu Bayezid yakınlarında konaklamıştır. Bu sırada, Bayezid Kalesi'nin halkı kendi istekleri ile Osmanlı'nın himayesine dolayısıyla kale de Osmanlı topraklarına girmiştir. Kale, Osmanlı döneminde Mahmut Paşa'nın Sancakbeyi (1722-1767) ve İbrahim Paşa'nın (1763) Erzurum Beylerbeyi olduğu zaman diliminde onarım geçirmiştir. Kalenin surlarının ve iç kalenin XIX. yüzyıla kadar sağlam olduğu bilinmektedir. Bayezid Kalesi, Rus Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında tahrip olmuştur. Kalenin surlarının daha önceden İshak Paşa Sarayı'nı da kapsayacak şekilde bütün şehri çevrelediği dönemin gravürlerinden görülebilmektedir.

Ayrıca bkz.: Ağrı; Kültür Turizmi; Kültürel Miras; Kültür Varlığı; Kültürel Miras Turizmi;

Yararlanılan kaynaklar: Arınç, K. ve Kaya, F. (2003). Doğubayazıt İlçesi'nin Turizm Potansiyeli, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(31): 159-185; Çetin, Y. (2006). Ağrı ve Çevresinde Osmanlı Döneminde Mimari Yapılaşma,

Sanat Dergisi, 10: 127-149; Özfirat, A. (2007). 2004 Yılı Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzeysel Araştırması, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 7: 1-20.

Fuat ATASOY
2021

Urartu Yolu

Bingöl ilinin sınırları içerisinde yer alan tarihi yol.

Bingöl-Elazığ arasında Bingöl'e 30 kilometre uzaklıkta yer almaktadır. Bingöl-Elazığ il sınırında bulunan Urartu yolu batı sınır bölgelerine ulaşmak ve ulaşım sistemini rahat bir duruma getirmek için Urartular tarafından yaklaşık 2.800 yıl önce yapılmıştır. 1980'li yıllarda keşfedilen Urartu yolu ayrıca eski çağlardan günümüze kalan en eski karayoludur. Urartu yolu, Urartular tarafından Van Gölü bölgesinden Muş Ovası üzerinde konuşlanarak batıya doğru ilerlemektedir. Urartuların batıya ulaşma çabaları Bingöl'ün 2.500-3.000 rakımlı dağlarının üzerinde bu yolun inşa edilmesini sağlamıştır. Tarihte birçok medeniyet dönemlerinde bu bölgeyi pek kullanmamıştır. Ancak Urartular bölgeyi ellerinde tutabilmek için bu yola ihtiyaç duymuşlardır ve Bingöl'ün engebeli arazileri üzerine karayolu inşa etmişlerdir. Bu yolun Urartular tarafından yapıldığının bir diğer kanıtı ise yol boyunca Urartular dönemine ait konaklama istasyonlarının bulunmasıdır.

Urartu Yolu, Bingöl'den Elazığ'a doğru ilerleyen yolun 10. kilometresinden sonra karayoluna paralel olarak ilerlemektedir. Urartu Yolu'nun izleri Bingöl-Karakoçan karayolu üzerinde bulunan Bahçecik Köyü merasının engebeli arazisi üzerinde görülebilen, kayalık ve engebe arazi son bulduğunda ise izler yok olmaktadır. Yolun devamının ise tarihte Urartu eyalet merkezlerinden biri olan Elazığ'ın Palu ilçesine doğru ilerlediği tahmin edilmektedir.

Bingöl ili üzerinde izlerine rastlanan Urartu Yolu'nun 15 kilometrelik kısmı 2012 yılında Bingöl-Elazığ arasında yapılan çift şeritli yol arasında kayboldu. 2020 yılı itibarıyla Urartu Yolu'nun yaklaşık olarak bir kilometrelik kısmı Bingöl-Elazığ karayolu üzerinde 30. kilometrede belirgin bir biçimde yer almaktadır. Bingöl İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından tarihi karayolunun korunması amacıyla altyapı çalışmaları sürdürülmektedir. Bingöl üzerinden Elazığ'a geçen kültür turları da Urartu yolunun izlerinin bulunduğu noktada zaman zaman kısa molalar vermektedir. Bingöl'ün tarihi açıdan en önemli bir turizm değeri olan Urartu Yolu aynı zamanda Anadolu'nun da tarihi açıdan birçok medeniyete ev sahipliği yaptığının bir kanıtıdır.

Ayrıca bkz.: Arkeoloji Turizmi; Bingöl; Kültür Turizmi; Kültürel Miras; Kültür Varlığı; Kültürel Miras Turizmi; Sit Alanı; Tarihi Eser.

Yararlanılan kaynaklar: Bingöl Valiliği (2020). Urartu Yolu, <http://www.bingol.gov.tr/urartu-yolu>, (Erişim tarihi: 26.03.2020); Kement, Ü. (2016). Bingöl Turizm Çalıştayı. Ankara: Bingöl Üniversitesi Yayınları; Kement, Ü. ve Öztürk, F. (2016). Bingöl İli Doğa ve Kültür Varlıklarının Turistik Açısından Değerlendirilmesi, *Journal of Recreation and Tourism Research*, 3 (4): 13-22; Sevin, V. (1989). Urartulara Ait Dünyanın En Eski Karayolu, *Anadolu Araştırmaları*, 11: 47-63.

Üzeyir KEMENT

2020

Urfa Kalesi

Şanlıurfa kent merkezinde yer alan tarihi kale.

Şanlıurfa merkez ilçesinin güney batısında yer almaktadır. Kale, Halil-ür Râhman ve Ayn-ı Zeliha göllerinin güneyinde savunma ve gözetleme işlevine uygun olarak Damlacık Dağı, Dambak Tepe olarak adlandırılan kente hâkim bir yükseltide kurulmuştur. Kalenin ilk olarak MÖ IV. yüzyılda Abgarlar döneminde inşa edildiği öne sürül-